

A BUKOVINAI MAGYARSÁG
TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI
ÉS TÁRSADALOMRAJZI
VÁZLATA

ÍRTA:
DR. OBERDING JÓZSEF GYÖRGY

Különlenyomat a HITELEL 1939. évi 3. és 4. számából.

Gloria könyvnyomda Kolozsvár, Str. Kogalniceanu 7.
1939.

ELSŐ RÉSZ. A VÁNDORLÓ BUKOVINAI MAGYAROK.

AZ ERDÉLYI-KÁRPÁTOKON túli területen jelentős magyar népcsoportok élnek: a moldvai, bukovinai és havasalföldi magyarság népcsoportjai. A moldvai magyarság Moldva egyik ősfoglaló népe, a bukovinai magyarság több mint másfélszázad előtt vándorolt mai hazájába, Havasalföld felé pedig napjainkban is állandó az elvándorlás. Közös nevük általában a „csángó“, bár ők magukat soha nem nevezték csángóknak, sőt a bukovinai magyarok egyenesen sértőnek tartják az ily elnevezést. A közbeszédből azonban nem lehet a csángózást kiirtani, a „csángó“ név a Kárpátokon túli magyarság gyűjtőneveként él a köztudatban.¹

I.

A BUKOVINAI CSÁNGÓK vagyis magyarok ősei azok a csíki székelyek voltak, akik a Siculicidium idején, a madéfalvi veszedelem után menekültek Moldván át Bukovinába. Múltjuk és telepedési történetük a legismertebb a magyar népmozgalmi történelemben. A kivándorlást előidéző gazdasági, társadalmi és politikai okokat teljesen tisztázta a történelemkutatás s a társadalomkutatás számára rendkívül becses, hogy e népmozgalom csaknem minden mozzanata és adata ismert.

A BUKOVINAI BETELEPEDÉS RÖVID TÖRTÉNETE

A BUKOVINAI MAGYAROK kivándorlása a székely határőrezredek szervezésével esik egybe. A Mária Terézia által elrendelt székely határőrezredek felállításával kapcsolatos intézkedések és az osztrák tisztek erőszakosságai annyira felzavarták a székelység életét, hogy végül is nyílt lázadás tört ki egyrészt az erdélyi fő kormányzék, másrészt meg a fő kormányzéknek behódolt székely főnemesség ellen. Bukow generális, Erdély fő kormányzója, erélyes kézzel fordult a lázongók ellen. Intézkedései még inkább feltűzelték a székelységet s mikor 1764 januárjában az elkeseredett székely tömegek a csíkmegyei Madéfalván tiltakozásra gyűltek össze, Carato alezredes körülvette az alvó falut s azt ágyukkal lövette. Mintegy

¹ A „csángó“ név eredetére és jelentésére vonatkozó irodalmat l. „Magyar Etymologiai szótár“ VI. füzet, 842. 1.

négyszáz halott és nagyszámú sebesült esett áldozatul e páratlan vérengzésnek s következményeképpen e gyilkos éjszaka után (1764 január 7) az elkeseredett és az uralommal szemben tehetetlen nép az egyre szigorúbb határőrizet ellenére is mind tömegesebben menekült át Moldvába, Alcsík, Gyergyó és Kászon, valamint Háromszék északi részéből.

A bujdosó székelységet a moldvai csángó-magyarság segítette útjában, míg megtelepedhetett. Egyrésztük a szeretmenti ősmagyar falvakban telepedett meg, másrésztük a moldvai fejedelemtől nyert oltalommal új községeket alapított a Tázló folyó mentén. *Pusztina, Sósokút, Belényes, Draló, Nagyszalánc, Kisszalánc, Szalácka, Sóstarlót Szamoskai Csüvés, Lécped és Lábnik* a székelység e vándorútjának első állomásai. A letelepülés egyetlen hiányzó adata, hogy a Moldvába menekült székelység számát nem ismerjük.

A kibujdosott székelyek több mint egy évtizedig éltek zavartalanul Moldvában. 1776—77. év telén azonban a Szamoska községben megtelepedett száz család otthagyja telephelyét és Bukovinába költözik át, valószínűleg a kolozsvári származású báró Splényi tábornok meghívására, aki az osztrák fennhatóság alá került Bukovina katonai megszállását irányította,

BUKOVINÁBAN már a székely betelepítés előtt is éltek magyarok. A moldvai csángók és a közéjük bevándorolt székelyek közül többen költöztek át az idők folyamán Bukovinába. Okolicsányi Sándor jezsuita atya 1744-ben arról tesz jelentést, hogy a Rákóczy szabadságharc egyik emigránsa, Ilosvay 1720-ban Stojczinban telepedik meg menekült társaival és egy bizonyos számú moldvai csángóval. A korábbi és az Ilosvay-féle betelepültek további sorsáról azonban semmit sem tudunk.² Tudjuk ellenben, hogy a bukovinai megszálló csapatokat szintiszta magyar ezredekkel állították össze, s így a bevándorló székelyek otthonosan érezhették magukat az új környezetben. Ez a száz család alapította még 1777-ben *Fogadjisten* és *Istensegits* községeket a Szucsáva folyó mentén, Radautz város közelében. A fogadjisteniek vándorútja azonban ezzel még nem zárult le. A falu felépítése után nemsokára határukban a Capri-család birtokot vásárolt s minthogy a birtokszerzési okmányból azt állapította meg, hogy a falu is beleesik a megvásárolt területbe, a falu lakosságát jobbágyszolgálatra akarta kényszeríteni. A székelyek azonban, akik éppen nemesi előjogaik megsértése miatt vándoroltak ki hazájukból, szétbontották faházait és újból felépítették községüket a völgyben, hogy a kényszerű és gyűlölt jobbágyságtól megmeneküljenek.

ÚGY LÁTSZIK, hogy a hatóságok teljesen meg lehettek elégedve a Bukovinába telepedett székelyekkel, mert gróf Hadik András, Erdély, Galícia és Bukovina főkörmányzója 1784-ben javaslatot tesz az udvari haditanácsnak, hogy a Moldvába menekült székelységet

² Prof. H. J. Biedermann: Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung, Lemberg, 1876, 69. 1.

hívják Bukovinába és telepítsék ott le. Bukovinában ugyanis ebben az időben négyzetkilométerenként alig hét lakos élt s a tartomány benépesítése nagy gondot okozott a kormánynak. Hadik gróf tervét elfogadta a haditanács és annak keresztülvitelét Enzenberg Károly tábornokra, Raicsevich jászvásári osztrák ügyvivőre, valamint Beddäus es. kapitányra bízta. Beddäus hét altiszt, egy feleser és egy betegápoló kíséretében indult Moldvába, hogy ott az osztrák ügyvivő támogatásával kieszközölje a székelyek áttelepítését. De mivel Raicsevich ügyvivő minden ügyeskedése mellett sem tudott a fejedelelemnél eredményt elérni s a diplomáciai eszközök sikertelennek mutatkoztak, Mártonfy Mór minorita atyát, Istensegíts és Fogadjisten lelkészét bízták meg a székely betelepítés megoldásával.

Mártonfy Korábban a moldvai csángók között élt s a moldvai magyarság bizalmát teljesen bírta, — kecsesgető volt tehát, hogy útja eredménnyel végződik. Azon a címen látogatott Moldvába, hogy szőlővesszőket vásárol, de bizalmas utasítása szerint a menekültek közt végzett toborzást, közvetítvén, hogy az osztrák kormány büntetlenséget ígér a katonai kötelezettség elől kimenekülteknek, azonkívül ingyen telket és szántóföldet, gazdaságuk jövedelmező beindításáig a családfőknek napi 6, feleségüknek 3 és gyermekeiknek fejkenként 2 krajcár pénzbeli támogatást ad, továbbá 50 forint kamatmentes házépítési kölcsönt tetszésszerűen visszatörlesztéssel, családonként 20 forint négy éves kamatmentes kölcsönt a gazdasági eszközök beszerzésére és ötévi adómentességet. ígéretet tett egyben, hogy minden 50 családnál nagyobb lélekszámú községben államköltségen templomot építtet. Sikerült is megnyernie a székelyeket, úgy hogy 1784. év novemberétől 1785. év tavaszáig három nagyobb csoport hagyta el Moldvát. 1784-ben 67 család, 1785-ben 27 család költözött át Bukovinába. A 94 család létszáma 394 főt tett ki. Magukkal vittek 41 lovat, 7 csikót, 167 ökröt, 75 ökrörbort, 118 tehenet 63 üszővel és 82 szekeret. A bevándorlók minden adatáról pontos feljegyzéseket őriz a bécsi Kriegsarchívum. A feljegyzések szerint voltak a bevándorlók között olyanok is, akik 20—40 éve éltek Moldvában, valamint több magyar (nem székely katonaszökevény) családfő. Az udvari haditanács az első jelentés vétele után meghagyta Enzenbergnek, hogy a jövőben csak székely emigránsokat és katonaszökevényeket telepítsen be. A bevándorlókat Istensegíts és Fogadjisten környékén telepítették le a maguk választotta földekre s az osztrák hatóságok a telepítéssel kapcsolatos minden ígéretüket szószerint betartották.³

Az 1785. év második felében és a következő év folyamán újabb 2287 lélekkel szaporodott a bevándorlók száma. Az újonnan betelepültek 1785-ben *Hadik falvát*, *Józseffalvát* és *Laudonfalvát*, 1786-ban pedig *Andrásfalvát* alapítják meg. A laudonfalvi magyar telep nem sokáig állott fenn, mert a lakosság — összesen mintegy 30 család — Hadikfalvára költözött át. Ugyanilyen sorsra jutott *Tomnatik*, mely községet 1826-ban alapította meg 30 andrásfalvi és hadikfalvi család.

³ *Kis-Várday Gyula*: A bukovinai székely falvak. „Népélet“, Budapest, XLIV. évf., 3-4. sz. 131. 1.

Alapítóik rövid idő múltán visszaköltöztek anyaközségeikbe. József-falvárói a szomszédos Strojesti községbe költözött át néhány család. Ezek idő múltán részben visszatértek, részben pedig beolvadtak a község román lakosságába. A bevándorolt székelység lélekszáma 1786-ban 2.687 lélek.

ELSŐ JELENTÉSEK A BUKOVINAI MAGYAROKRÓL

A BUKOVINAI MAGYAROKRÓL 1824-ben érkezik az első beszámoló. Kiss Károly hadnagy ír róluk a „Tudományos Gyűjtemény“-ben *Holmi apróságok Bukovinából* cím alatt. Kiss hadnagy bukovinai szolgálata közben került a magyar falvakba. Először — mint írja — úgy vélte, hogy a honfoglaló magyarok egyik csoportjával találkozott, s csak később tudta meg származásuk és betelepedésük történetét. Rövid lélegzetű ismertetésében beszámol akkori lélekszámukról. Eszerint Józseffalván 395, Andrásfalván 1.041, Hadikfalván 1.330, Laudonfalván 1.327(7), Istensegítsen 1.327 és Fogadjistenen 677 magyar élt. Végösszegben 5.449 főben állapítja meg a hat község lélekszámát. (Összeadva 6.097 jön ki. Laudonfalvánál tehát nyilván sajtóhiba van s annak helyes összege 679 lehetett.) Adatai forrását Kiss nem jelöli meg.⁴

Bukovinai magyar véreinkről Gegő Elek ferencrendi atyától kapjuk a következő értesítést. Gegő Eleket a Magyar Tudományos Akadémia küldötte ki a moldvai magyarság helyzetének felderítésére. Beszámolóját *a Moldvai magyar telepekről* című, 1838. évben megjelent könyvében adta közzé. Könyve függelékében röviden megemlékszik a bukovinai magyarságról is. Adatai szerint Andrásfalván 1.024, Boldogfalván 7—8000 (?). Hadikfalván 1.646, Istenfogadjon (!) 700, Istensegítsen 1.292, Józseffalván 800 és Magyarfalván 600 (?) magyar él. Megemlíti még, hogy a lembergi érseki megyében, mely alá Bukovina is tartozik, több magyar születésű pap van, akik Szucsáván, Radautzon és Csernovitzban az ott élő, „nagyobb-kisebb számú“ magyaroknak nyelvükön szolgálnak. Gegő a bukovinai magyarok számát a városlakókkal egyetemben 7-8000 főben állapítja meg, annak ellenére, hogy csupán Boldogfalva népességét 7—8000 „fő körülinek“ tünteti fel táblázatában. Boldogfalva és Magyarfalva község különben soha sem létezett Bukovinában.⁵ Adatait közvetve kapta, sajnos, nem megbízhatóak.

Elfogadhatónak tartjuk Bíró Mózes andrásfalvi református lelkész adatait, aki Kelemen Benjámint, báró Wesselényi Miklós jószágigazgatójához intézett, 1842 június hó 12-én kelt levelében számol be a bukovinai magyarságról. Bíró Mózesnek az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában őrzött levele szerint Fogadjisten lélekszáma 183, Istensegítsé 1.580, Hadikfalváé 1.334, Józseffalváé 300 és Andrásfalváé

⁴ Kiss hadnagy: *Holmi apróságok Bukovinából. Tudományos Gyűjtemény, Pest, 1824, VII. köt. 100. 1.*

⁵ Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről. Buda, 1838, 117. 1.*

1.879 fő, összesen 5,276 fő volt.⁴ Bíró adatai iránt azért vagyunk bizalommal, mert leveléből kitetszőleg az ott élő magyarság életkörülményeiről a legnagyobb lelkiismeretességgel ad számot. Levelében leírja az öt község földrajzi helyzetét, foglalkozik az iskolaügygyel, a vallástanítással, a tanítók és papok helyzetével, valamint a nép erkölcsével. Ebben az időben Andrásfalván, Hadikfalván és Istensegítsen volt iskola, de tanítót csak Hadikfalván tartottak. Andrásfalván és Istensegítsen a papok végezték a tanítást, viszont Fogadjistenen és Józseffalván csak vallásoktatásban részesültek a gyermekek. A tankönyveket Magyarországról és Erdélyből szerezték be. Andrásfalván 1835-től a reformátusok külön iskolát tartottak fenn. Az iskolaüzemelésre nézve a következőket írja: „Mind a katolikusoknál, mind a reformátusoknál részszerént a népiskoláktól idegensége, mely még egészen meg nem győzethetett, részszerént a nép nagyobb részének szegénysége, tanítók, könyvek nem léte s más akadályok miatt nem éppen kívánt sikerrel foly az iskolai nevelés. Ezen tekintetben riég felettébb sok, amit kívánni s tenni lehet“. Az egyházi ügyekkel kapcsolatban beszámol a templomok helyzetéről. A telepítés idején fakápolnákat építettek (a házak is fából épültek), azok közül azonban az istensegítsi, hadikfalvi és andrásfalvi kápolnák tönkrementek, úgy hogy most „árendált házakban tartatik az isteni tisztelet“. Az andrásfalvi reformátusoknak van templomuk. „Erkölciségre nézve — írja — fájdalom! az itt való magyarok különösen megvagnak bélyegezve. Ma ugyan már a magyarok sem rosszabbak a többi lakosoknál, de a régebbi időkben áttatok esett sok tolvajságok és ragadozások rossz nevet szereztek nekik és az első ítélet mind e mai napig megmaradt elleneik, mind a föld népénél, mind a tisztségeknél“. Az „orzást“ különben Gegő is megemlíti.⁷

A betelepített 2.687 főnyi törzslakosság lélekszáma tehát egy félévszázad alatt megkétszereződött. A bukovinai székelység, mint idehaza, ott is rendkívül szapora maradt. A nyolc-tízgyermekes család nem ment ritkaságszámba. Az 1880. évi osztrák népszámlálás már 9,887 lelket talál az öt községben, annak ellenére, hogy 1845 és 1846, valamint 1866-ban a kolera tizedelte meg a lakosságot, 1846 és 1865-ben pedig éhínség pusztított, 1886-ban súlyos járvány lépett fel, a difteritisz, mely három éven át szedte áldozatát, 1000—1200 gyermek halálát idézve elő.

A bukovinai székelyek helyzete a 48 előtti időkben — írja Jancsó Elemér — se jobb, se rosszabb nem volt, mint az osztrák birodalom többi jobbágyainak sorsa. Azok, akik a nagybirtokok közelében éltek, sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint szegény, de önálló életet élő társaik. Földesuraik rabló és gonosz bánásmódja még ma is él a nép emlékezetében. Józseffalván még ma is sokat beszélnek azokról a kényszermunkákról, amelyeket annak idején törvényesen vagy törvénytelenül földesuraik rájuk kényszerítettek. Különösen a tisztartók kegyetlenkedései lázították fel nem egy ízben a békés és türelmes

⁶ Az E. M. E. Wesselényi-levéltárában Bíró levelét Dr. Szabó T. Attila az E. Helikon, 1939. évi augusztus szeptember havi számában tette közzé,

⁷ P. Gegő Elek: i. m. 119. l.

józseffalviakat. Elkeseredésük a múlt század első negyedében érte el tetőpontját és néhány évtizedes telepes élet után nagy részük titokban, éjjel Moldvába szökött vissza, hogy földesuraik zsarnokságától megszabaduljon. A kimenekült családok helyébe a falu egykori urai románokat hoztak. így lett a múlt század első negyedében az azelőtt tiszta magyar községből egyelőre magyar többségű, de vegyes lakosságú falu⁸. Csak a jobbágyfelszabadítás szünteti meg a visszaélések nagy részét és javít a bukovinai magyarok helyzetén.

A DÉVACSÁNGÓTELEPI LÁSZLÓ JÁNOS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI RAJZA

LÁSZLÓ JÁNOS, dévacsángótelepi telepes gazda rendkívül becses településtörténeti és társadalomrajzi adatokat gyűjtött össze és őrzött meg a bukovinai magyarság múlt századbeli életéből *A bakó vinai magyarság története* című, kéziratban levő terjedelmes munkájában. Ez a népmonográfia azért is becses, mert nem történész, nem társadalomkutató írta, hanem a népcsalád egyik egyszerű, de világosan látó és értelmes tagja. Munkájában a nép gondolkozásmódját, a vele kapcsolatos dolgokról való felfogását és ítéletét rögzíti meg.

A betelepülés után a községek lakosságát az ősi székely községi rendszer szerint tizedekre osztották. Minden tized élén a „tizedes“ állt, aki a tizedéhez tartozó lakosság felnőtt férfiai a megállapított sorrend szerint éjszakai őrésre, „estrázsára“ rendelte, a közmunkákban a tized felügyeletét gyakorolta s a tized életében észlelt eseményekről a bírónak jelentést tett. A községi előljárást a községi bíró, a képviselőtestület és két esküdt alkotta. A képviselőtestületi tagokat a legtöbb helyen „deputások“-nak nevezték, a román „députât“ (képviselő) szó után. Az esküdteket egyes községekben „bájgor“-oknak, a községi szolgákat pedig hol „vatmán“-oknak, hol „jurat“-oknak nevezték. „A községi bírák — írja László János — valóságos hatalmaságok voltak. Nemcsak parancsoltak, hanem büntettek is. A község belrendjét illetőleg testi fenyegető jogkörrel rendelkeztek, amit némelyik a kegyetlenségig gyakorolt“ Istensegíts egykori bírójáról, Kajtár Antalról sok kegyetlenség maradt fenn a nép emlékezetében. „Az én nagyapámnak — emlékszik vissza László — bíró korában az egyik bosszúskodó komája ittas állapotban elénekelt: Megdöglött a bíró lova, nyúzza meg a bíró maga c. nótát. Ezért az öreg lefogatta, vasra verette és saját kezeivel úgy elverte a „kedves komáját“, hogy három hónapig nyomta az ágyat. Ezekért nem történt semmi bajuk a bíróknak.“

A nyugodt népi életet a katonáskodás, a dézsma és a robot nehezítették meg. Bár a Bukovinába való betelepédkor magukra vállalták az „onus militandi“-t, de annak csak kényszerűségből tettek eleget. Lelkük mélyén még ott izzott a madéfalvi veszedelem véres

⁸ Jancsó Elemér: A bukovinai magyarság Kolozsvár⁸ 1938, 4. l.

emléke és az osztrák katonaság elleni gyűlölet. Aki tehetett, igyekezett elmenekülni a sorozó bizottság elől, hogy megszabadulhasson a 8-12 éves „keserű“ szolgálattól. Később, mikor a katonai szolgálat idejét három évre korlátozták, már másképp gondolkoznak a katonaság felől s szégyennek tartották, ha valaki nem vált be katonának. Legtöbbjüket a lovassághoz sorozták, de előszeretettel osztották be a gyalogságnál szolgálókat is loápolóknak.

A betelepedést követő három év elteltével robotszolgálatra és dézsaszolgálatásra voltak kötelezve a telepések, Andrásfalva, Hadikfalva és Józseffalva a görögkeleti egyházalap birtokán, Istensegíts Wolanczky József serbonci, Fogadjisten pedig a báró Capri-család jakobesti birtokán. A robot heti egy napszám, szükség esetén ígával. A görögkeleti egyházalap és a Capri-család birtokán robotra kötelezetteknek összesen sem volt annyi panaszuk, mint azoknak, akiknek Wolanczkyknál kellett robotot teljesíteniük, — írja László. „Wolanczky mindig talált ürügyet a robot-napszámok megsemmisítésére. Megkívánta, hogy a kezdetleges faekével egyenletes fekvésű barázdákat szántsanak. Egyetlen „vétek“ a napszám elvesztését vonta maga után. A szántókat este felé az udvari alkalmazottak hármas, esetleg ötös csoportja vizsgálta felül és szótöbbséggel hozott ítéletet a végzett munkáról. A kapálásnál megkívánták, hogy a szórva vetett kukoricaszálakat szabályos távolságra hagyják meg egymástól. Az nem számított, hogy esetleg vetéshiányok mutatkoztak. „Kivágtad, hogy az urat evvel megkárosítsd.“ A szerencsétlen emberek a sűrűbb részekből földestől kiásott kukoricaszárakat lopva plántálták át a csupasz területekre és bőségesen locsolták vízzel, hogy ne száradjanak ki az átplántálás miatt. E munkánál volt a legkönnyebb a napszámok megsemmisítése. A fentebb ismertetett bírálóbizottság egy-két „sukkos“ (55 cm) hosszú pálcikát használt a kukoricaszálak távolságának a leméréséhez s ha egy kapált területen tíz távolsági eltérést talált, a napszámot megsemmisítette. Az aratást kizárólag kézi sarlóval kellett elvégezni. Minden egyes napszámossal egy kiszabott területet kellett naponta learatnia és bekötnie. Itt a napszámok megsemmisítésére ürügyül szolgált a bekötött kékék egyenlőtlensége. Abroncsszerű mérővel mérték meg a kékék vastagságát, s ha csak egyetlen egy is meg nem felelt, az összes kékéket mind kivagdosták, melyet aztán éjjel kellett újból bekötözniök, annak ellenére, hogy napszámjuk meg lett semmisítve. Minden egymásután elvesztett 3 napszámra még egy negyediket is rásóztak. Evvel az eljárással aztán elérték azt, hogy akárhány jobbágy az évvégén több napszámossal tartozott, mint az év elején. A cséplést lóval eszközölték, nyomtatták a legcsikorgóbb téli hidegben. A szérűben talpraállított kékéket pórázra fűzött és körbe kergetett lovakkal tapostatták ki. E munkánál jaj volt annak, akinek a lova a gabona közé ganélt. A napszám megsemmisítésén kívül még botozás is járt. A hétközben imígyen büntetett jobbagyokat szombaton délután az udvarba terelték, Wolanczky jelenlétében deresre vonták és egy hercules természetű udvari hóhérral megbotoztatták. Minden egyes esetért két botütés járt s voltak olyanok is, akik egyszerre húsz botot kaptak. Az így kihasználta jobbagyok saját birtokukat voltak kénytelenek elhanya-

golni. A földek a szükséges évi kenyeret sem tudták biztosítani és részleges éhínség ütötte fel a fejét a községben.“ A folytonos zaklatás és embertelen bánásmód többeket arra bírta, hogy földjeik hátrahagyásával Moldvába vándoroljanak vissza. A tehetősebbek jól fizetett cselédek tartották a robotmunka elvégzésére. Szerencsétlen helyzetükben csak akkor következett változás, mikor feljelentést küldtek Wolanczky ellen Bécsbe. Wolanczkyt a feljelentés alapján Bécsbe idézték, de útközben, Lembergben öngyilkosságot követett el. Örökösei már emberségesebben bántak a néppel, míg 1848-ban fel nem szabadultak a jobbágyszolgáltatások teljesítése alól.

A robot mellett a dézsma is súlyos kötelezettséget jelentett. A dézsma Bukovinában nemcsak a termények tizedének, hanem a jószágállomány tizedének a beszolgáltatására is kiterjedt. A dézsmát a dézsmabiztos szedte be. Ezt a hivatalt rendszerint licitálás útján vették meg az udvartól. A dézsmabiztos teljes mentességet élvezett a robot és dézsma tekintetében s javadalmazása a beszedett dézsma tíz százaléka. A dézsmát a biztosok egyéni termésbecslés alapján számították ki, mely ellen nem volt fellebbezés. Úgy nyúzhatták a népet, ahogy nekik tetszett. Természetes, hogy a behajtott dézsmatöbbletből tekintélyes mennyiséget tarthattak meg maguknak, „amely a dézsmabiztosok meseszerű hirtelen meggazdagodását eredményezte. Oly terjedelmes parasztvagyonokat harácsolnak össze, ami három generáción keresztül utódaiknak úri életmódot biztosított és csak a mai napokban élő negyedik nemzedék kezéin zsugorodott össze, megélhetést alig biztosító vagyonná“.

A bukovinai magyar falvakban az idők folyamán több német iparoscsalád is megtelepedett, úgyszintén kisebb betelepedés történt a Lemberg-Itzkány-i vasútvonal építése alkalmával, amikor a németek mellett lengyelek és ukránok telepedtek le. Románok, ukránok és lengyelek a módosabb gazdák házaikhoz cselédként is bekerültek. Ezek 70—80 százaléka — állapítja meg László — benősülés útján elmagyarosodott, „akiknek ma még csak fel sem lehet említeni, hogy nem magyarok. Ezt olyan sértésnek veszik, hogy képesek érte verekedésre vetemedni“. A román-magyar vegyesházasságoknál csaknem kizárólag a vőlegény román. A megfordítottja szinte ismeretlen. A magyarok és románok közötti összeházasodás különben is ritka.

László János a fajtisztaság tekintetében öt osztályzattal osztályozza a községeket: Istensegítsnek 1, Hadikfalvának 2, Andrásfalvának 3, Józseffalvának 4 és Fogadjistennek 5 az osztályzata. A legtöbb vegyesházasság tehát Fogadjistenen történt, míg a legtisztábban Istensegíts tartotta meg faji zártágát.

A múlt század második felében, mint csaknem mindenütt, a jobbágyfelszabadítást követőleg, megindult a bukovinai magyarság agráreladósodása is, A nyolcvanas években hosszulejártú kölcsönöket vettek fel, ezek törlesztését elhanyagolták s mikor a kölcsön lejárat felé közeledett, hogy az árverést megelőzzék, egymásután áruba bocsátották földecskéiket. A nagy kínálat folytán lezuhant földárak mellett zsidók vásárolták fel a parcellákat, akik ily módon szép közép-birtokokat alakítottak ki és ékeltek be a magyar falvak határaiiba. A másik oldalon viszont megindult a földnélküliek osztályának a

kialakulása. Ezt a folyamatot elősegítette a betelepedett zsidó boltosok lelketlen áruuzsorája is, mely szintén sok család lába alól húzta ki a földet. Mikor az osztrák hatóságok az áruuzsora elleni küzdelmet megindították, már késő volt. Súlyos csapást mért a magyar gazdákra az 1878. évi orosz-román-török háború is. Zsidó vállalkozók hadianyag és élelmiszerszállításra fuvarosokat szegődttettek a magyar falvakból. A szerződéssel egyidejűleg előleget is adtak a ló és szekér beszerzésére. A fuvarosok vállalkozása azonban nem sikerült, fuvardíjukat nem kapták meg s a legtöbben szekereik hátrahagyásával menekültek vissza a hadszíntérről. Évvel a háborús kalandot lezártak is tekintették. Három évtized múltán, 1907-ben egy csernoviczi zsidó ügynök megtalálta a volt „fontpontosok“ névjegyzékét az előleg kimutatásokkal és annak visszakövetelésére pert indított. A birtokában levő okmányok alapján az előlegösszegeket kamatoskamattal követelte vissza, s így a követelés az eredeti összeg 40-50-szeresére is felrúgott. A visszafizetés elől nem lehetett kitérni s a szorult helyzetből csak úgy tudtak kimenekülni — most már többnyire a volt fuvarosok örökösei —, hogy újabb kölcsönt vettek fel földjeikre vagy ismét eladtak egy darabot.

Mindezen csapások mellett nagymértékben hozzájárult a földelaprózáshoz, illetve a földnélküliség növekedéséhez a túlszaporodás is. Egyre csak nőtt azoknak a száma, akik az otthoni megélhetés nehézségei folytán Moldvában kényszerültek kenyerüket megkeresni, mint mezőgazdasági idénymunkások.

II.

A MAGYARORSZÁGI VISSZATELEPÍTÉS

ÉRDEKES, hogy a magyar nemzeti közvélemény csak egy évszázad elteltével vesz tudomást a Bukovinába vándorolt székelyekről. A neves Szádeczky Lajos történész, kolozsvári egyetemi tanár 1880-ban látogatást tett a bukovinai magyar falvakban s úti tapasztalatairól a „Pesti Napló“ azévi karácsonyi számában számolt be.⁹ Cikkével a nemzeti közvélemény figyelmét a „hontalanságban sínylődő elszakadt véreinkre“ terelte, Evvel a bukovinai magyarság történetében új korszak nyílik meg. A bukovinai magyarság ügye egyre szélesebb érdeklődést kelt fel, annyira, hogy az 1882. év végén országos mozgalom indul visszatelepítésük érdekében. A visszatelepítésre különösen alkalmas terület adott az Alduna szabályozásával telepítésre alkalmas területek futottak az állam birtokába. A visszatelepítés lebonyolítására országos bizottság alakult a kormány támogatásával, minthogy a magyar kormány politikai tapintatból nem akart abba közvetlenül bekapcsolódni. Az országos bizottság rövidesen 50.000 forintot gyűjtött össze

⁹ Dr. Szádeczky Lajos: A bukovinai magyarok közt. „Pesti Napló“ 1880. december 25.-i száma.

társadalmi úton. Eredetileg ezer ember hazaszállítását tervezték, de a Bukovinába érkező bizottság előtt kétezernél is többen jelentkeztek. A jelentkezőket nem utasították vissza, úgy hogy ezalkalommal 2,200 telepes vasúti hazaszállításáról gondoskodtak. Kétszáz gazda szekeren indult Erdélyen át az Aldunához. A hazatért székeleyeket Torontál vármegyében Hertelendyfalván, Sándoregyházán és Székelykevéen telepítették le. E három község ma Jugoszláviához tartozik. Az első telepesek 1883 március 30-án ültek vonatra. Hertelendyfalvára az andrásfalvi reformátusok és néhány katolikus család, Sándoregyházára a hadikfalviak, Székelykévére pedig az istensegítsi, fogadjisteni és józseffalvi visszavándorlók kerültek. E telepítés alkalmával összesen mintegy 4.000 lélek került vissza magyar földre.¹⁰

A lecsapolt árterületek pusztaságán megindult a teremtő élet. A nádasok helyén öt év alatt virágzó mezőgazdaságot teremtettek a visszavándorlók, megalapozták anyagi jólétüket, megindultak a gyarapodás útján. Sajnos, 1888 tavaszán súlyos csapást szenvedtek, a megáradt Duna nemcsak a bevetett határokat pusztította el, de elöntötte a falvakat is, teljesen tönkre téve az öt évi kemény és fáradságos munka minden gyümölcsét. A telepesek közül többen nem is tértek vissza földjeikre. Egyrésztük visszament Bukovinába, másrésztük a dunamenti és bácskai falvakban széledt el, a többség azonban újból előlről kezdte a munkát.

Az aldunai visszatelepítés lebonyolítása után a földművelésügyi minisztérium vette át a visszatelepítés ügyét, melynek során több ezer bukovinai magyar került Dévára, Vajdahunyadra, Babsára, Vicére, Magyarernemegyére, Sztrigyszentgyörgyre és Csernakeresztúrra,

A földművelésügyi minisztérium telepítési akciója 1888. évben indult meg. Időközben, az aldunai telepítések után történt még egy telepítés 1883-ban, amikor az aldunai Gyurgyevó és Bresztovácz községekben megszállt hadikfalvi, józseffalvi és istensegítsi 125 családot telepítették át az aradmegyei Gyorok községbe. 1888 tói 1892-ig Déva mellett épül fel egy új telep 54 családdal, mely 1910-ben kibővül és 72 családdal szaporodik. Ugyancsak 1892-ben telepítenek Vajdahunyadra is 19 családot. 1900 ban Krassó-Szörény vármegyében Babsa, Beszterce-Naszód vármegyében Magyarernemegye és Szolnok-Dobokában Vice községbe telepítenek le több“ családot, ezek a telepítések azonban nem sikerültek, s a telepesek rövid idő multán szétszéledtek. 1905-ben Marosludasra kerül 13 család. 1910-ben a dévai csángótelep említett kibővítése mellett a hunyadmegyei Csernakeresztúrra is telepítenek le 110 családot, valamint Sztrigyszentgyörgyre 52 családot.

A bukovinai visszatelepítési akciót részben a világháború állította meg, de meg kell említenünk a visszatelepítéssel megbizott közegek szűklátókörűségét, a telepesekkel szemben mutatott tapintatlanságát és sokszor az egyesek részéről sem titkolt ellenszenvet is. A telepítési közegek nem vették tekintetbe a bukovinai magyarság évszázados elmaradottságát és a viszonyai szülte lelki-beállítottságát, mely sokkal több jóindulatot és megértést követelt

¹⁰ Dr. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762—64 ben. Bpest, 1908, 2-7. 1.

volna, mint türelmetlenséget, melyet velük szemben gyakorta tanúsítottak. Ez a nép nevelésre és vezetésre várt, nem rideg hivatali szigorra, mellyel különösen az alantasabb közegek kezelték. Pedig nem lehetett meglepő, hogy a Bukovinából behozott székelyek műveltségi állapota nem érte el az erdélyi magyar falusi nép műveltségi színvonalát. Az idegen néptengerben élő öt magyar község lakossága az elmúlt évszázadban semmi kapcsolatban nem állott elhagyott hazájával, s annak művelődési fejlődése így semmi hatást nem tudott gyakorolni reá. Papjai túlnyomólag idegen ajkúak voltak, akik tisztán csak a lelkigondozással törődtek. A súlyos szociális helyzetből fakadó szegénység is gátat vetett a műveltségi viszonyok javulásának. A birtokelaprózódás korán megindult, úgy hogy egyre nagyobb és nagyobb tömegek váltak földnélküliekké. A földnélküliség új megélhetési lehetőségek felé terelte a népet, aminő a fuvarozás, a „moldvázás“ és nem utolsó helyen a csempészet volt. A fuvarozás lebonyolítását és a moldvázást, mely alatt a Moldvában való mezőgazdasági idénymunkavállalást értették, javarészen zsidó vállalkozók szervezték meg, valósággal kiszipolyozva a szerencsétlen népet. A szegény bukovinai család gyakorta már a tíz éves gyermekét is leszerződtette a moldvai idénymunkára, ahol az embertelen bánásmód, a tömeglakás és a rossz élelmezés nemcsak a fiatal gyermeklelket, de a felnőtt embereket is eldurvította és közönyössé tette saját sorsa iránt. Sajnos, a moldvai munkavállalásra, bármennyire is irtózott tőle a nép, mind nagyobb és nagyobb tömegek kényszerültek. A fuvaros élet is durvítólag hatott a nép lelkületére és erkölcsi felfogására, nem is beszélve a csempészetről, mely ha nem is fejlődött a banditizmusig, még sem példázta a tisztesség és becsület eszméjét. Senki sem csodálkozhatik tehát, hogy a vezetés nélkül hagyott nép nehéz körülményei között nem tudott odaemelkedni, hogy viselkedésében, a visszatelepítés idején, ne lehessen kivetnivalót találni. Mélyen vallásos alaplelkülete és fájának nyílt észjárása azonban hamar hozzásegítette ahhoz, hogy apró-cseprő hibáit levetkőzze és műveltségi hiányait pótolja itthon, abban az új környezetben, ahol megfelelő vezetők befolyása alá kerülhetett.

AZ ERDÉLYI VISSZATELEPÍTÉSEK során 346 család került vissza magyar földre, mintegy 2.500—3000 lélekszámmal. A bácskai és erdélyhegyaljai, a három aldunai és gyoroki, valamint az erdélyi telepítések kapcsán tehát 6500—7000 főre rúgott a telepes családok lélekszáma.

Itt közöljük az erdélyi telepítések adatait:

Déva-Csángótelep (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1888—92. 54 házaspár, 97 fiú- és 87 leánygyermekkel, összesen 288 lélek. (Andrásfalvárói 248, Istensegítről 24, Hadikfalváról 7, Déváról 9.)

Második telepítési 1910. 72 házaspár, 147 fiú- és 115 leánygyermekkel, összesen 393 lélek. (Istensegítről, Hadikfalváról, Andrástalváról, Józseffalváról, egy pár család Hertelendyfalváról, 1 család Győrökről, 1 család Békésből.)

Vajdahunyad (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1892. 19 házaspár, 28 fiú- és 27 leánygyermekkel, összesen 93 lélek, (Mind Hadikfalváról)

Babsa (Krassószörény vármegye):

Telepítési év: 1900. A telepések 1903-ban szétszéledtek, adatok nincsenek.

Vice (Szolnok-Doboka vármegye):

Telepítési év: 1900. 11 család Andrásfalváról és Hadikfalváról. A telepések a be-
telepítés után rövidesen szétszéledtek.

Magyarnemegye (Besztercenaszód vármegye):

Telepítési év: 1900. 15 család Andrásfalváról. A telepések rövidesen szétszéledtek

Marosludas (Torda vármegye).

Telepítési év: 1905. 13 házaspár, 47 fiú- és 25 leánygyermekkel, összesen 98 lélek,
(Andrásfalváról, Hadikfalváról és Istensegítről).

Sztrigyszentgyörgy (Hunyad vármegye):

Telepítési évi 1910, 52 házaspár, 101 fiú-és 56 leánygyermekkel, összesen 59 lélek.
(Hadikfalváról, Andrásfalváról, Istensegítről, Fogadjistenröl-
Józseffalváról, egy páran Székelykevéről és Sándoregyházáról.

Csernakeresztur (Hunyad vármegye):

Telepítési év: 1910. 110 házaspár, 212 fiú- és 191 leánygyermekkel, összesen 628
lélek, (Andrásfalváról, Hadikfalváról, Istensegítről, Fogadjisten-
röl, József falváról. Egy páran Székelykevéről, Sándoregyházáról
és Déváról.)

AZ AMERIKAI KIVÁNDORLÁS

A BUKOVINAI MAGYARSÁG magyarországi visszatelepédesi mozgalma mellett egy Amerikába irányuló kivándorlási mozgalom is megindult. Az amerikai kivándorlás 1905-ben vette kezdetét. Különös és érdekes körülmény indította meg: Az osztrák csendőrség Istensegítsen nagyobb arányú lócsempészetnek jött a nyomára. A leleplezett csempészek az igazságszolgáltatás elől Kanadába menekültek, ahol rövidesen telepes birtokhoz jutottak és így biztos révbe kerültek. Kanadában a telepes birtokok nagysága 80 hektárt tett ki, aminek híre Kanada felé terelte a Magyarországra visszatelepülni készülőket egy részének a figyelmét. 1906. év tavaszán 87 család indult a tengerentúli új hazába. Az ezt követő években kitűnő termés volt Kanadában, úgy hogy a kitelepültek csak a legjobb híreket írhatták sorsukról. Minthogy pedig a magyarországi visszatelepítés már nagyon vontatottan ment, 1909-ben ismét 78 család és 44 családfő (családja hátrahagyásával) kelt útra Kanada felé, A bukovinai magyarok Punnichy és Hapkings farmertelepeken, valamint a korábbi keletkezésű *Eszterházy*, *Székelyföld* és *Máriavölgy* nevű magyar telepeken kerestek otthont, A korábbi évek jótermése után nemsokára azonban rossz év következett. A korán beállt fagy teljesen tönkretette a termést. A telepések egyrésze hitelezői szorongatására kénytelen volt ingóságait értékesíteni és földjük hátrahagyásával a közeli városokban, Hamiltonban és Reginában keresni menedéket. Itt

is szerencsájük volt. A városi építkezéseknél, melyek éppen ezidőben vettek lendületet, könnyen kaptak munkát, sőt Reginában olcsó házhelyhez és építési segélyhez juttatta őket a város. A nehéz mezei munkát most sokkal kényelmesebb étellel cserélhették fel, s a jövedelem is biztosabb volt. Ez az új életlehetőség híre ismét sok bukovinai magyart vonzott Kanadába. A világháború kitöréséig úgyszólván állandósult a kanadai kivándorlás.

A VILÁGHÁBORÚ UTÁN Délamerikába irányult kivándorlási áramlat. 1924. évben Sztrigyszentgyörgyről öt család kelt át az Óceánon Brazília felé és ott Sao Paulótól 800 kilométerre, az őserdő közepén megalapítja *Boldogasszonyfalvát*. Boldogasszonyfalva 1933-ban már 32 magyar családot számlál. Később megcsökken a telep lélekszáma s 1938-ban már csak 20 család él ott, amely közül öt család bukovinai származású. Az öt csángó család lélekszáma ma 28 fő.

A strigyszentgyörgyi amerikai kivándorlás nem volt elszigetelt jelenség. A főhatalmi változás után kisebb arányú népmozgalom észlelhető a hunyadmegyei telepes községek csaknem mindegyikében, így pl. a dévai csángótelepről 3 család 14 személlyel Észak-amerikába vándorolt ki, 19 család pedig 62 személlyel Magyarországra költözött át. Belföldön Bihardíoszegre telepedett át öt család. 11 család pedig szétszéledt az ország különböző területére. Többen telepedtek át e községekből a zsilvölgyi bányavidékre is.

A bukovinai törzslakosság szintén újabb terjeszkedést tanúsított a háború utáni időszakban. Józseffalva mellett Kis-Józseffalva néven alakult új község 245 lakossal, Istensegítről pedig a szomszédos Satu-Mare nevű román községbe telepedett át 200 lélek.

A BUKOVINAI TÖRZSLAKOSSÁG lélekszáma, amely a betelepítés idején 2.687 főt tett ki, a következőképpen alakult az 1880. évtől;

1880	9.887
1890	8.139
1900	10.248
1910	11.860
1920	13.827
1930	15.650

Mai lélekszámuk megközelíti a 17.000 főt. Ha e számhoz hozzáadjuk a jugoszláviai, erdélyi, magyarországi, kanadai, egyesültállamokbeli és braziliai csángók számát, melyet kerek összegben 15.000 főre becsülhetünk, a bukovinai székely népcsalád lélekszáma 32.000 fő körül mozoghat. A kis népcsalád Bukovinában románok, lengyelek és németek között, Erdélyben román, Jugoszláviában szerb, német és szlovák lakosságú vidéken, Kanadában és az Egyesült Államokban az angol-szász törzslakosság körében és Brazíliában egy kialakuló új nemzet, a brazilok környezetében él.

Jellemző a bukovinai magyar népcsalád faji megtartó erejére, hogy bár szétszórt csoportjai mindenütt más népek környezetében él, faji jellegét nyelvét és népi műveltségének emlékeit mindenütt megtudta őrizni, ahol ősi életmódját, a földművelést folytatta. Kana-
dában azonban, ahol egyrészt városi munkásként helyezkedett el, elkerülhetetlenül megindult a beolvadási folyamat az ott letelepültek gyermekéinél. De ez szinte természetes is. Az életformák megváltoztatásával s egy új társadalmi környezetben, minden bevándorló család előbb-utóbb áthasonul. Az e révén elszenvedett veszteség azonban jelentéktelen a népcsalád állandó növekedése és terjeszkedése mellett.

MÁSODIK RÉSZ.
A BUKOVINAI MAGYAR NÉPCSALÁD
HELYZETKÉPE

TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS.

I. MOLDVA.

1763-64.

Pusztina, Sóskút, Belényes, Draló, Nagyszalánc, Kisszalánc,
Sóstarló, Szamoska, Csügés.

II. BUKOVINA.

1777-86.

Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva.
1918 után Kisjózseffalva, Satumare.

III. BÁNSÁG.

1883.

Hertelendyfalva, Sándoregyháza, Székelykeve.

IV. ERDÉLYHEGYALJA.

1884.

Gyorok.

V. ERDÉLY.

1888-1910.

Dévacságótelep, Vajdahunyad, Vice, Magyarnemegye, Babsa,
Marosludas, Strígyszentgyörgy, Csernakeresztur.

VI. KANADA.

1905-1914.

Punnichy, Hapkins, Eszterháza, Székelyföld, Máriavölgy,
Hamilton, Regina.

VII. BRAZÍLIA.

1924.

Boldogasszony falva.

A BUKOVINAI ÖT ANYAKÖZSÉG

AZ ÖT BUKOVINAI ANYAKÖZSÉG közül három, Andrásfalva, Hadikfalva és Istensegíts, Radautz városát környezik félkör alakban. Valamivel Istensegíts alatt, a szereti országút mentén fekszik Fogadjisten. Ez a négy Radautz-megyéhez tartozik, míg az ötödik, Józseffalva, már Szucsáva-megyébe esik, mintegy 60 kilométernyi távolságra a négy testvérközség legközelebbikétől, Fogadjistentől, s itt Bukovina tájjellegét a Szucsáva folyó lankás völgye adja. Mind az öt község bájos dombvidéken épült s a községek alaprajza elárulja, hogy valamikor szakértő mérnöki kezek húzták meg vonalaikat. A tágas, széles utcák, az egyforma takaros házak, a jókarban tartott, egyszerűségükben is feltűnő templomok megragadják az utazót. Az uccáknak kedves élénkséget és bájt ad a sok játszadozó, hancúrozó gyermek, akik nélkül elképzelhetetlenek is a bukovinai községek.

Az öt anyaközség és a későbbi két kis magyar telep lélekszámáról *Kis Várday*¹ a következőképet nyújtja:

A község neve	Az alapítás éve	Lakosság	Magyarok	Egyház- községek
Andrásfalva	1786	4.054	3.680	róm. k., ref. ²
Hadikfalva	1785	6.847	6.684	róm. kat.
Istensegíts	1777	3.940	3.940	róm. kat. ³
Fogadjisten	1777	538	240	róm. kat.
Józseffalva	1785	1.521	941	
Kísjózseffalva	1918	245	245	
Satumare	után		200	

Jancsó Elemér adatai szerint kedvezőtlenebb a helyzet. Szerinte Andrásfalva, Hadikfalva és Istensegíts 1930. évi népessége 10,251 lélek volt, 98 százalékban magyarok. Józseffalva magyar lakóinak száma 7800, Fogadjistené pedig 250 fő. Az öt magyar község lélekszámát kerek összegben 11.000 főben állapítja meg, tehát ötezer fővel kevesebbre teszi a bukovinai magyarság számát, mint Kis-Várday Gyula.

¹ *Kis-Várday* Gyula; A bukovinai székely falvak. „Népélet” Bp. XLIV.évf. 3-4. sz. 137. 1.

² Ref. hívek száma 460.

³ Istensegíts leányegyháza

A BUKOVINAI ÖT MAGYAR KÖZSÉG lakói faházakat építenek. Csak ebben az évben épültek a tűzvész által elpusztult József-falván betonalapozású vályog-tégla házak. Ezzel az építkezési móddal szemben eleinte még ma is bizalmatlanok voltak; ugyanis a Bukovinában rendkívül szélsőséges időjárási viszonyok mellett sokkal megelőbbnek tartják a faházakat. Az összeácsolt falboronákat „bolhaszeggel“ (ferdénálló faszegekkel) beverik, aztán szalmatöredékekkel kevert sárral megtapasztják, a durva tapasztást száradás után vékony habarccsal lesimítják, majd hófehérre meszelik s a meszelést évente ötször is megismétlik. Ezzel védekeznek a rovaroknak a falakba való beköltözése ellen. Házaik alaprajza a csíki székelyházak elrendezését örizte meg. A jobbmóduak kétszobás, a kevésbé tehetősek egyszobás házakat építenek. Az utóbbiak gyakoribbak. A kétszobás házaknál — ez a jellegzetes csíki építkezés — a két szobát közbül az „eresz“ választja el egymástól. Az ucca felőli első szoba a „kis ház“, a belső a „nagy ház“. Rendszerint csak ezt lakják. S jellegzetes, hogy sok háznál a széljárásnak kitett oldalon a födelet másfélméterre aláeresztik, hogy az időjárás mostohaasága ellen az épületet jobban védhessék.

A ház bútorzatát a tulipántos láda kivételével maguk készítik. A bukovinai magyarok ott is megmaradtak fűrő-faragó székelyeknek. Az ágy, asztal, kanapé, duláp, székek mind házi készítmény. Maguk készítik a „fűtő“-ket (tégla tűzhelyeket) és a „kuptor“-t (kemencét) is.

A család ruházattal való ellátása, a szövés-fonás, az asszonyok feladata, mely a mindennapi házi és gazdasági teendők elvégzése mellett nehéz munkát ró a családjára. „Aminthogy a folyóvíznek soha sincsen megállása, — írja László János, — úgy nincs a munkában megállása a bukovinai magyar asszonynak. A családgondozás, a házvezetés, az egymást sűrűn követő gyermekek nevelése, a nehéz mezei munkában való részvétel mellett a néha igen nagy család tagjainak ruházattal való ellátása, kivéve egyes ünnepnapok darabokat, az asszonyok gondja. A bukovinai magyar asszony annál büszkébb, minél több ruházatot tud sajátkezűleg elkészíteni.

Ha már most figyelembe vesszük a házidolgok elvégzése mellett azt a rengeteg, féleljeszaktól elráló munkát, mit egy asszony a ruházat elkészítésével görnyedten elveszít az életéből, a régen elhalt Nyisztor Istvánnal kellene felkiáltanunk, aki gyenge szervezetű feleségének munkásságát elismerve, mondta: „Csuda, hogy a csontjaidból egy morzsányi is megvan még!“

Valóban csodálkoznunk kell az asszonyok kitartó képességén, ha megismerjük azt a munkát, ami az ő vállalkra nehezedik egy életen át és amit becsülettel és nem megvetendő büszkeséggel el is végeznek.

Szemléltetésül álljon itt egy magyar parasztasszonynak nyári és téli munkakötelezettsége:

A reggel négy órakor kelő asszonynak legelső kötelessége fejni és a tejet elszűrni, a majorságot megetetni, tüzet rakni, a reggelit elkészíteni, a 3—4 iskolaköteles gyermeket felöltöztetni, megmosdatni, imádkoztatni, enni adni s az iskolába elküldeni, a már mezei munkára elment családtagoknak, esetleg több napszámosnak is, az elké-

szített reggelit felpakolni s a néha 3—4 kilométer távolságra lévő tagra kivinni, tíz óráig a munkában segíteni, ekkor hazaszaladni, ebédet készíteni s azt újból elvinni, ebédfőzés közben az otthon levő jószágot megetetni, megitatni, esetleg még tejet is köpülni, az iskolából hazajötteknek ebédet adni stb., délután hat óráig a mezőn dolgozni, ekkor gyalog újból hazaszaladni, vacsorát készíteni, jószágot ellátni, teheneket fejni, megabrakolni, megalmazni, a mezei munkából hazajötteknek vacsorát adni, elmosogatni, ágyazni, a gyermekeket imádkoztatni, lefektetni s néha éjfélig foltoztatni. Ez a parasztasszony napi teendője nyáron és ősszel. Emellett ideje kell, hogy jusson a július végén, augusztus elején beérett kender és lent kinyőni, eláztatni, kivetni (vízből kiszedni), megszáritani, kitilólni, levonagolni, lelélheli, meggerébélni, osztályozni s aztán téli fonásra elraktározni. Közben nagymosásokat végezni, esős napokon gyapjút fenni, szőni, hogy a téli ruházatra ez már ősszel készen legyen. Szóval: minden pillanata, kiszámítottan, előre le van kötve.

A mezei munka befejezésével kezdetét veszi a téli asszonyi munka, a már fentemlített házi teendőkön kívül a fonás, szövés hosszas és kitartást igénylő fáradtságos munkája. November közepe táján megkezdődik a guzsalyasba járás is. Az egy korosztályhoz tartozó leányok, több csoportot alkotva, sorra mennek egymás házához esténként guzsalyasba. Hatalmas kender- vagy lengömlők kerülnek fel a guzsalyakra, melyek néha az alatta ülő asszonyokat vagy leányokat derékig eltakarják, vígan peregnek az orsók és a barátságos meleg szobában felcsendül a szép magyar ének, melynek hangjai mellett egymásután telnek meg az orsók szebbnél-szebb fonalakkal. Mindenki iparkodik szépet és jót fenni, mert azt úgyis maga kell, hogy önmagának tovább is feldolgozza, s ha rosszul fonja, rosszul is szövi majd.“

Viseletük alapján megőrizte az ősi csíki népviselet emlékeit, bár környezeti hatást is megállapíthatunk. Azonban minden idegen hatás ellenére, viseletük magyaros viselet. Anyaga a háziszöttes. A férfiak nyáron fehér vászongatyát hordanak, télen fehér székely harisnyát kivágott elővel és kékesfekete betéttel, melyhez kivágott-szárú csizma jár. Munkára bocskort vesznek. A bocskort ki-ki maga varrja meg. Ünneplőjük a zsinóros lajbi, fekete szokmány (szűr). Télen a „mejjes“ és „muntyán“-bunda, reá szokmány vagy „mentára“ (köpenyeg), a gazdagoknál „kocsok“. A legények „csárdás kalap“-ot, a házasemberek „Kossuth-kalap“-ot hordanak. Az asszonyoknál a jellegzetes székely ing mellett ott van a székely lajbi. Szoknyájuk, a „rokolya“ azonban csak nevében őrzi a csíkos-szöttes emlékét. Lábelijük cipó vagy puhaszárú csizma. Télen fehér, görényprémes bundát hordnak, szép magyaros hímmzéssel. A selymes virágú főkötő mellett szeretik az áll alá kötött ruhát, a fejkendőt is. A leányok simára fésült és egy-két ágba befont haját csokorra kötött pántlika díszíti. Nagyböjtkor és karácsony böjtjén sötétkék vagy fekete szallagot tesznek. Viselet tekintetében aztán, nincs különbség a jó módú gazda és a moldvázó szegény ember között. A városi viseletet, a „németes gúny“-át hamarosan levetik a visszavándorlók is, mert szégyen azt otthon viselni.

Régi emlékeket őriznek a szőttesek és varrottasok. Még minden házban fellelhető egy-egy szép régi párna székely keresztszemmel, székelyföldi szálánvarrott mintákkal: kakastarój, farkasnyomottbéka, csillagos, madárkás, tenyeres, pávás, csitkós őrzik az eredeti piros színt és mintát. A pirosat feketével is keverik. Az „agyi gúnya“ minden házban bőségesen fellelhető. A „nagy házban“ (tisztaszoba) a „danyhák“ (dunyhák), változatos huzatú párnák, lepedők és festékesek egészen a mennyezetig vannak az ágyakban „felvetve“. A hátsó fal hosszában, a gerendához erősített rúdon, a tartalék ünnepi „kendezők“ (törülközők) és osztovátán (szövőszéken) szőtt varrottas párnafejek és lepedőaljak tömege, ízléses elrendezésben. Különösen a lányos házak versenyeznek abban, hogy melyik szárnyalhatja túl a másikat „gúnya“ tekintetében. Sokszor még az adósságcsinálástól sem riadnak vissza e miatt. „Az a fontos, — mondja László János, — hogy a „világ“ tudjon arról, kinek a lánya hogyan van „kiruházva“. Bár elszomorító, de megtörtént dolog, hogy a gondatlanabb családok a férjhezmenendő lányuknak járó ingatlanrészt még az egybekelés előtt eladják és annak árán ruházzák ki a menyasszonyt. „Hadd lássa a világ, de komámasszonyt is egye a sárga irigység, hogy hogyan van kistafirozva a mi lányunk.“ Az egyre nehezebbé váló megélhetési viszonyok azonban már kezdik csökkenteni ezt az észszerűtlen fényűzést.“

A KÖZSÉGEK HATÁRA nem nagy kiterjedésű. A múlt század végén még 20—30 hold földje volt egy-egy családnak, ma ekkora birtokkal alig egynehányan rendelkeznek; Hadikfalván például mindössze húsz-harminc olyan család él, amelynek a birtoka meghaladja a 30 holdat. Ma 2—4 hold között váltakozik az átlagos birtoknagyság. Ez nem is csoda, hiszen a nagy népszaporulat folytán egyre csak aprózódik a föld. Újabb földszerzésre nincs lehetőség s ilyen körülmények között — mint a múltban, úgy ma is — egyre többen és többen lesznek a „moldvázásra“ utalva. A moldvai idénymunka sem biztosítaná azonban a megélhetést, ha a családfő nem vinné magával feleségét és munkabíró gyermekeit. Sokszor még a tízéves gyermekeket is beszegődtetik. A munkaszerződéseket télen kölik meg, igen nyomorult feltételek mellett. A munkásvállalkozók előlegekkel láncolják magukhoz embereiket a téli ínséges hónapokban s azok kénytelenek aláírni a leggyatrább szerződést is, hogy nyomasztó helyzetükön segítsenek. Egy férfimunkás átlagos bére a lekötött négy nyári hónap alatt nem rug többre 1800-2000 lej készpénzfizetésnél és 7 mázsa kukoricánál.

Sajnálatos, hogy ipart nem tanulnak, pedig mint ipari munkások jobb keresetet biztosíthatnának maguknak a mezei munkánál. Még saját községeikben is zsidók és más beszármazottak üzük az ipart.

Iskolája mind az öt községnek van. Az iskolákban román a tanyelv, csupán Hadikfalván van magyar tanyelvű iskola, a református felekezeti iskola.

A falunak közművelődési életében egyébként a legjelentősebb szerepet az egyház játssza. A lelkes magyar katolikus papok és a kis református egyház lelkésze fáradoznak a népi kultúra fejleszté-

sén. A háború előtt több hitelszövetkezet is működött a csernoviczi Raiffeisen-kötelékben, ma már egy sincs. Gazdasági szervezethez ezért nem igen beszélhetünk. Talán most az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyletnek sikerülni fog gazdakörökbe szervezni a bukovinai magyar falvak népét, s fejlesztő hatású lesz az, hogy a józseffalvi tűzvész a bukovinai magyarság felé terelte a széles magyar közvélemény figyelmét, és remélhető, hogy Józseffalva felépítése után sem fog a nemzeti áldozatkészség megszűnni. Az erdélyi magyarság vezetőkörében különben eddig sem hiányzott a bukovinai magyarság iránti érdeklődés. A háború után az erdélyi népkönyvtármozgalmak kapcsán a bukovinai magyar községekben is állítottak fel új népkönyvtárakat, természetesen azonban, hogy a jövőben sokkal bensőségesebb módon kell a bukovinai magyarságot összekapcsolni az erdélyi magyarsággal. A gazdasági és közművelődési kérdések mellett a súlyos népegészségügyi kérdések is megoldásra várnak. A gyermekhalandóság nagy. Különösen a tüdővész pusztít erőteljesen. Rendkívül sok a trachomas megbetegedés is. S mind a tüdővész, mind a trachoma terjedését jobbára a moldvai idénymunkák egészségtelen lakásviszonyai és a rossz ételmezés okozza, meg az, hogy szegénységük folytán nem tudják magukat gyógykezeltetni s így a népegészségügyi viszonyok egyre csak romlanak.

Súlyos népi kérdésekkel vívódik ez a kis székely szórvány, tizenötezer lélek, öt jellegzetesen magyarszabású község, mely nem lépett ki a magyar élet hatóköréből, sőt kívánja a minél szorosabb kapcsolódást. Őseik dallamos székely beszédét beszélik ma is, hangsúlyuk és szólásmódjuk Felcsikra s Gyergyóra emlékeztet; ősi népdalokat s balladákat őriznek; szíves hajlandóságot mutatnak minden közművelődési tevékenységre, szeretnek magyar történeti könyveket olvasni, vágyuk a műveltségben és a magyar műveltségben való emelkedés. Ez a bukovinai anyaközségek nagy *népi értéke*: a székely nemzethez való tartozás tudatát éberén és öntudatosan ápolják s minden külső hatás ellenére nyelvükben és érzületükben hat évtized múltán sem változtak.

DÉVA-CSÁNGÓTELEP TÁRSADALOMRAJZA

A BUKOVINAI MAGYARSÁG legnépesebb erdélyi telepe Déva-Csángótelep, mely közigazgatásilag Dévához tartozik s ma már teljesen összeépült a várossal. A telep két részből áll, az ó- és újtelepből. Az ótelep 1883—92 között létesült, az újtelep 1910-ben. Az első telepítés alkalmával 54 család 288 lélekszámmal, a második telepítéskor 45 család 301 lélekszámmal, összesen 90 család 589 lélekszámmal telepedett le. A telepesek átlag 13 hold földet kaptak, családtagonként tehát alig jutott egy-egy főre 1 hold föld. Ennek következményeként ma már nagy a földelaprózódás és jelentős a földnélküliség is, hiszen a telep csángóságának mai lélekszáma

1849 fő, háromszorosa a betelepültek lélekszámának, annak ellenére, hogy időközben 199 lakos elvándorolt (Amerikába 14, Magyar-szagra 62, Bihardiószegre 30, különböző helyekre 39 és Dévára 54). A birtokmegoszlás mai képét az alábbi táblázat tünteti fel!

Telep	1/2-1 hold		1-2 hold		2-5 hold		5-10 hold		10-15 hold		15-20 hold		Föld nélküli, házzal		Föld és ház nélkül	
	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy
Ó-telep	22	95	28	208	48	250	31	186	6	31	3	16	68	268	25	83
Új-telep	12	69	30	166	34	179	22	108	3	16	—	—	49	253	10	38
Összesen	34	164	58	374	42	429	53	294	9	47	3	16	117	521	35	121

A foglalkozás szerinti megoszlás a következő:

Telep	Földmíves		Földműves napszámos		Földnélküli napszámos		Földműves iparos		Földnélküli iparos		Kereskedő		Nyugdíjas		Szolga	
	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy
Ó telep	83	465	27	133	38	180	31	149	43	180	4	12	3	13	2	7
Új-telep	68	359	8	26	54	301	32	74	26	69	—	—	—	—	—	—
Összesen	151	724	35	159	92	481	63	223	69	249	4	12	3	13	2	7

A birtoklási viszonyokban a legutóbbi években némi változás állott be, mivel az ottani hitelszövetkezet támogatásával a református egyháztól 20 hold földet megvásároltak és *maguk között* felparcellázták. A földnélküli családok száma így is 152, míg a gazdaságukból élő családok száma 151. A község lakosságának egynegyede tisztán napszámból él s csak 35 olyan család van, amelynek bár főfoglalkozása a napszámmunka, csekély földdel is rendelkezik. Jelentős az iparoscsaládok száma. A 132 iparoscsaládból 63 család még rendelkezik földdel is, azonban 69 család kezén már semmi föld sincs.

Nemzetiségi tekintetben kedvező a helyzet, mivel a telepen mindössze 11 román és 4 zsidó család él s ezek lélekszáma mindössze 60 főt tesz ki. Alábbi táblázatunk rávilágít a bukovinai magyarság természetes beolvastató erejére is s az együttélés folyamán 55 idegen eredetű (német, román, ukrán és szerb) családot olvasztott magába:

A betelepítés alkalmával szinte kizárólag római katolikusokat telepítettek le. Ma a 450 róm. kat. család mellett 26 református, 2 unitárius, 13 görögkeleti és 4 zsidó család él. A nem katolikusok többnyire beköltöztek. A katolikusok a háború utáni időszakban

Telep	Székely származású		Magyar származású		E l m a g g v a r o s o d o t t								Zsidó		Román			
					sváb		német		román		ukrán		szerb					
	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy
Ó-telep	125	856	50	250	26	131	7	22	2	16	2	6	—	—	4	12	6	19
Új-telep	105	546	32	142	5	28	1	7	11	43	—	—	1	6	—	—	5	29
Összesen	230	1402	82	392	31	159	8	29	13	59	2	6	1	6	4	12	11	48

szép nagy, bazilika-stílusú templomot építettek a telep középpontján. A hívek lelkigondozását a dévai ferencrendi atyák látják el. Vallásos életük bensőséges.

Népmozgalmi szempontból úgy látszik, hogy az egyke itt is kezd terjedni, a 392 család egyötödének, 75 családnak már csak egy gyermeke van, ugyan még ma is a háromgyermekes családok száma a legnagyobb, A 85 háromgyermekes család mellett 66 családnak két gyermeke, 46 családnak négy gyermeke, 31 családnak öt gyermeke és 27 családnak hat gyermeke van. A hat gyermeken felüli családok száma már igen alacsony: hét gyermeke 14 családnak, nyolc gyermeke 11 családnak és kilenc gyermeke 6 családnak van. Tíz és tizenegy gyermek csak egy-egy családban van. Hat családnak a gyermekei mind elhaltak és 23 házaspár gyermeknélküli. A fiúgyermek száma 591, a leányoké 447. Ez egészen szokatlan, mert a leánygyermek száma általában mindenütt meghaladja a fiúk számát.

A gyermekek túlnyomó része a telepi állami elemi iskolába jár, ahol a tanítási nyelv román. Az iskola 7 tanerővel működik, a tanítók mind román nemzetiségűek. A tanulók létszáma az 1938—39. tanévben 310 volt. A tanköteles gyermekek másik csekély része, összesen 43 gyermek a dévai róm. kat. elemi iskolában tanult. Ez az iskola 3 tanerővel működik, a tanítók magyar nemzetiségűek és a tantárgyak nagyobb részét is magyarul tanítják.

Az analfabéták száma mindössze nyolc, akik közül 5 felnőtt és 3 gyenge elméjű ifjú.

GAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TÉREN a háború előtt a déva-csángótelepi csángóság számos szervezettel rendelkezett. így volt hitel-, tej- és állatbiztosító szövetkezete gazdaköre, ifjúsági egyesülete, fűvősenekara, dalárdája és műkedvelő együttese. A dalárda és műkedvelő együttes sok sikert aratott s ennek emléke még ma is büszkén él a telepeselek lelkében. Ma a legjelentősebb szervezet a hitelszövetkezet, mely saját házában működik. Nemrégiben nagy kultúrtermet is építettek a szövetkezet telkén. Ugyancsak a szövetkezet helyiségében van a népkönyvtár és a falusi társalgóterem rádióval. Újabban felélesztették a gazdakört is, de érdekes és megmagyarázhatatlan jelenség, hogy az E. M. G. E. minden erőfeszítése ellenére sem tudott itt téli gazdasági tanfolyamot rendezni. Az ifjúságot a ferencrendi atyák vallásos egyesületbe tö-

mörítették s annak keretei között végzik az ifjúság nevelő munkáját. A telep lakosságának kétharmada különben tevékeny részt vesz a vallásos egyesületek életében. Szívesen látogatják a népkönyvtárat is, szeretnek olvasni, főleg történeti regényeket. A fiatalság inkább a filléres regényeket kedveli. A napilapok közül legnagyobb számban a Néplapot, utána a Magyar Újságot és a Népujságot vásárolják. A folyóiratok közül a Magyar Néphez, a Hírnöknek és a Katolikus Világnak vannak előfizetői.

A háziipar már kihalt. Ennek oka, hogy a nagy földelaprózás folytán a kenyérmagvak termelése kiszorította a len- és kendertermelést, ma már nincsen nyersanyag a házi szőttesek és varrottások készítéséhez. Régi szőttesek és varrottások azonban még minden háznál találhatók. A férjhezmenő leányok kelengyéjüket ma a városban vásárolják s erre a pénzt szolgálatuk alatt gyűjtik össze.

Bukovinai testvéreikkel ma is fenntartják az érintkezést. Az utat igen gyakran szekéren teszik meg, Beszterce irányába véve útjukat. A bukovinai érintkezés annyira élénk, hogy még összeházasságok is történnek.

Viseletük az öregeknél még székelyes, a „harisnyát“ azonban már nem hordják. Az iparosok és a fiatalság szívesebben öltözködik városiasán. A telep uccái képe inkább alföldi falura emlékeztet, mint erdélyi vagy éppen székely falura. Ezért azonban a telepesházat építő mérnökök hibáztathatók, akik nem adták meg a telep népépítészeti jellegét.⁴

A GYOROKI CSÁNGÓK TÁRSADALOMRAJZA

A HUNYAD-MEGYEI CSÁNGÓ TELEPEKTŐL ELÜTŐ JELLEGŰ az Erdélyhegylánc szélén fekvő aradmegyei gyoroki csángó telep. A gyoroki csángó telepítés 1884 tavaszán történt. A Hadikfalváról, Istensegítsről és Józseffalvárói az aldunai Bresztovácra telepedett népfölösleget hozták ide át. A telep mai lélekszáma körülbelül 900 főre rug. A község összes lakossága 1992 fő, melynek háromnegyedrésze magyar, egynegyedrésze román. Felekezeti megoszlás szerint római katolikus 1263, görög katolikus 3, görög keleti 585, luteránus 14, református 112 és 15 zsidó. A csángók mind katolikusok, kivéve 8 — 10 szombatos családot. A telep közigazgatásilag Gyorok községhez tartozik.

A betelepítés alkalmával a telepesek családonként 10 kishold földet kaptak. A népszaporulat folytán itt is hamar megindult a földelaprózás, úgy, hogy ma már csak 2—3 család rendelkezik 10 hold földdel, a telepesek fele 1—2 holdon gazdálkodik, másik fele teljesen földnélküli.

A földnélküliség folytán főkeresetük a napszámmunkából van, melyre megfelelő alkalmat az aradhegylánc szőlők nyújtanak. Egy-

* Déva Csángótelep társadalomrajzi adatgyűjtését a megküldött kérdőív alapján *László János* telepességazda végezte.

részük aztán fuvarozással és kubikos munkával keresi meg a kenyerét. Keresetükből természetesen gyűjteni nem tudnak, s szomorú, hogy míg a hunyadmegyei csángók józanéletűek, a gyorokiak sokat költenek az itatra; ez is hozzájárul szegénységükhöz. Az idősebb nemzedék nagyon alacsony életszínvonalon él. Le vannak rongyolódva, reménytelenül néznek a jövő elé. A fiatalabb nemzedékben több az életkedv. Sokan elvégezték közülük a ménesi vincellér-iskolát s így jobb keresethez is hozzá tudnak jutni. Kár, hogy senki nem törődik velük, teljesen magukra vannak hagyatva. A háború előtt volt hitelszövetkezetük és kosárfonószövetkezetük. Ma nincs semmi gazdasági szervezetük. Megszűnt a háború előtti dalárdájuk is. Az impérium változás után nem is történt semmi kísérlet gazdasági és közművelődési megszervezésükre. Megfelelő vezető pedig kedvező eredményt érhet el. eh Analfabéta nincs közöttük. Művelődési érdeklődésük ma inkább a műkedvelői színjátszás felé terelődik. Néha sikerül is egy-egy darabot előadniok, s ilyenkor mindig nagy és lelkes nézőközönség előtt játszanak.

Sajnos, a megfelelő vezetés hiányában a hitéletet is elhanyagolják. Néhány évvel ezelőtt kísérlet történt a leányoknak vallásos egyesületbe való tömörítésére, de két hónapi hiábavaló küzdelem után, részvétlenség miatt, feloszlott az egyesület. Ugyan az egyesületi élet megszervezését megnehezíti az is, hogy a telepen nincs az összejövetelek számára alkalmas helyiség.

Iskola tekintetében teljesen az állami elemi iskolára utaltak, amely hétosztályos két tanítóval és egy óvónővel. A tanszemélyzet román és román a tanítási nyelv is.

Családi életük tiszta, a gyermekáldás nagy. A legnépesebb család a László Gergelyé, akinek *21 élő gyermeke* van. Az idegenekkel szemben beszéd közben igen tartózkodóak, egymás között szoros kapcsolatot tartanak fenn. Nagyon kifejlődött a *szomszédosság*. Estéknként szoktak összejárni, Ilyenkor az asszonyok kézimunkáznak. A régi szövés-fonást azonban már elhagyták, ma toledót készítenek. Elhagyták a régi képviselőket is, s még az öregek között sem lehet megtalálni a székely viselet nyomait. Viseletük az alföldi magyar viselet.

A telepen három rádió van, amit szívesen hallgatnak. A világeseményeket figyelemmel kísérik s azokról megfelelően vannak tájékozva. Újságok közül az Aradi Közlönyt, az Aradi Hírlapot és a Ma gyár Népet olvassák.

A háború előtt sokat leveleztek a bukovinai rokonokkal. A háború alatt többen eljutottak, mint katonák, a bukovinai falvakba is, ahol nagyon szívesen fogadták őket. A háború után, teljesen érthetetlenül megszakadt minden összeköttetés. Az öregek még beszélnek Bukovináról és vissza-vissza vágynak, de az új nemzedék már nem gondol oda.⁵

⁵ Gyorok társadalomrajzi adatgyűjtését a megküldött kérdőív alapján *Gadó Jenő* szövetkezeti igazgató végezte.

EGY JUGOSZLÁVIAI CSÁNGÓTELEP

A JUGOSZLÁVIAI TELEPES KÖZSÉGEK legjellegzetesebbeké *Hertelendyfalva*. A község Belgrád közelében fekszik Pancsovával összeépülve. A betelepülők lélekszáma 778 volt, akik a falu mögötti erdőirtást kapták, míg a község elején és szívében szlovákok és németek laknak. A község lélekszáma 1931-ben 3.656 fő volt; ebből magyar 1662, szlovák 1174, német 759, egyéb (főleg szerb) 61. A csángók túlnyomó többsége, 1350 lélek református. Katolikus mindössze 312 lélek. A betelepülők nagyrésze tehát andrásfalvi református volt, akik Thomka Kálmán lelkészük vezetése alatt jöttek és telepedtek le. Thomkának különben nagy szerepe volt a magyarországi visszatelepítési akcióban. A telepések református vallása elárulja azt is, hogy nem csikiak, hanem háromszékiek. Azoknak a háromszékieknek az utódai, akik a Siculicidium idején együtt véreztek a csikiakkal és menekültek ki az országból.

A betelepedés 1883-ban történt, egyidőben a sándoregyházi és székelykevei telepítésekkel. A telepítés alkalmával egy-egy család }0 kat. holdat kapott, de hat helyen. Egy tagban 3 holdat, a többit szétszórtan. Összesen 2.000 kat. holdat osztottak szét közöttük, de ma már csak 1.200 hold van a magyar gazdák kezén. Ez is 435 tulajdonos között oszlik meg. A magyar gazdák közül $\frac{1}{2}$ -2 holdja van 223 gazdának, 2—10 holdja 126 gazdának, 10—20 holdja 23 gazdának és 20—50 holdja 6 gazdának. Teljesen nincstelen 57 család. A magyarok közül mintegy 380 azoknak a száma, akiknek a megélhetését nem a föld adja s vagy mert egyáltalán nincs földjük, vagy mert földjük a nagyszámú család eltartására nem elégséges. De Hertelendyfalván a földnélküliséget nemcsak a túlszaporodás idézte elő, az eltelt félszázad alatt eredeti birtokállományuk közel felét elvesztették eladósodás folytán. A földnélküliek között egynéhány iparoscsalád is van. A nincstelenek és törpebirtokosok mellékkeresete a mezőgazdasági napszám vagy gyári munka. A gyári munkára kedvező lehetőséget nyújt Belgrád közelsége, ahová olcsó munkásjegyekkel tudnak bemenni és este visszatérni. Belgrádba szívesen mennek el háztartási alkalmazásba a lányok is.

Népszaporulatukra az alábbi összeállítás nyújt képet:

1884	778	1900	1.151	1921	1.479
1890	939	1910	1.226	1931	1.662

Népszaporulatuk különösen a háború utáni időben mutat nagy emelkedést. 1919-ben a természetes szaporulat 42 lélek volt, kettővel több mint a világháború hősihalotti vesztesége. Egy év természetes szaporulata tehát már behozta a négy éves háború veszteségét. Igaz viszont, hogy a háború alatt a szaporodás csökkenő irányzatú volt. Míg 1914-ben 29, 1915-ben 12, 1916-ban 6, 1917-ben és 1918-ban 10 — 10 fő volt a természetes szaporulat. A születések száma ezzel szemben 1914-ben 72, 1915-ben 45, 1916-ban 33, 1917-ben 41 és 1918-ban 27. A születések legmagasabb száma 1930-ban

volt, amikor 81 gyermek született. Adataink csak a reformátusokra vonatkoznak. Ez kiegészítve a katolikusokéval, még kedvezőbb lehet. Sajnos, a legutóbbi években már csökken a születések száma is ennek a városban szolgáló leányok felvilágosultsága adja meg a magyarázatát. A családok azonban még mindig nagyon népesek. Egy püspöki látogatás alkalmával a református püspök örömmel állapította meg, hogy Hertelendyfalván „nem az egyke, hanem a tizenegyke“ divatos. Sajnálatos, hogy a csecsemőhalandóság még mindig nagy.

A tanköteles gyermekek az állami elemi iskolába járnak. Az iskola négy tanerős, három magyar és egy szerb tanítóval. A gyermekeket az államnyelv mellett magyarul oktatják. A tanügyi helyzet itt kedvezőbb, mint az erdélyi csángó telepeken.

Gazdaságilag és közművelődési téren kielégítően megszervezték. Van hitelszövetkezetük, gazdakörük, népkönyvtárak, dalárdájuk, ifjúsági egyesületük (K. I. E.), önkéntes tűzoltó-egyletük és műkedvelc egyesütsük. A református egyház „Népház“-at épített. Itt talált otthonra az ifjúsági egyesület és a népkönyvtár. A Népháznak van rádiója is és itt tartják a műkedvelői színelőadásokat, amelyek iránt erdélyi testvéreikhez hasonlólag különös érdeklődést tanúsítanak. A jugoszláviai magyar lapoknak nyolcvan előfizetője van a községben.

Az ősi népművészeti termékeket, varrottasokat megőrizték, de a háború után már nem igen foglalkoztak készítésükkel. 1933-ban azonban a szabadkai „Munka“ c. gazdasági lap háziipari tanfolyamot szervezett, ígv felélesztette a varrottasok készítését s mikor a tanfolyam után a Magyar Közművelődési Egyesület kiállítást rendezett, a csángó varrottasok rendkívüli sikert arattak. Ez élénkítőleg hatott a régi népművészet fellendítésére. Hertelendyfalva a „jugoszláviai Kalotaszeg“ nevet kapta s most már piacra készítik hímes munkáikat, ami megfelelő mellékkeresetet jelentene, ha nem lennének kiszolgáltatva megrendelőiknek, akik előlegekkel tartják kézben őket.

Életszínvonaluk szegénységük következtében alacsonyabb a velük együtt élő más nemzetiségűek életszínvonalánál. Házaik túlnyomó többségben szoba-konyhások, mindössze 20 családnak van több szobás háza, de a több szobával rendelkező gazdagabb családok is csak egy helyiséget laknak, bármily nagy is legyen a családtagok száma. A házakat a betelepüléskor fából építették bukovinai módra, a kilencvenes években azonban áttértek a vályogházak építésére. Ezeket cseréppel fedik. Sok háznál még láthatni a tornácokon a székely faragásokat. Berendezésük már városias, csak egy-két öreg házaspárnál láthatók mennyezetig felpárnázott ágyak, festékes szőnyegek, cserépkancsók.

Táplálkozásuk gyenge és egyoldalú. A tejtermékeket, tojást piacra viszik, húst keveset esznek. A lakosság fele naponta csak egyszer eszik meleg ételt, délután öt óra tájban. A módosabbak dél előtt tíz óra körül is készítenek valami levesfélét. Főtáplálékuk a káposzta, burgonya, bab és paradicsom egyszerű elkészítésben.

Viseletükben megőrizték a bukovinai viseletet, de az utóbbi időkben már nagyon hódít a városias viselet. Akik még ragaszkod-

nak a régi viselethez, ruhájukat gyári anyagból készítették, mert a házi szötteket nem készítik. A női viselet s különösen a leányok (viselete nagy sikert aratott a jugoszláviai magyar gyöngyösbokiétákon s ez nagyban hozzájárul az ősi viselet megtartásához, melyet a városból visszatért, leányok már kezdtek kiszorítani. A városi hatás ugyanis, minthogy Hertelendyfalva Pancsovával már összeépült s Pancsova közigazgatásilag Belgrádhhoz tartozik, nagyban veszélyezteti a népi műveltség és népi hagyományok változatlan fennmaradását. Hogy a város befolyása azonban lassabban fog tért hódítani, azt a csángóság különleges öntudatának köszönhetjük. Mint a székelység mindenütt, itt is megkülönbözteti magát más népcsoportoktól, büszke [székely eredetére. Régi székely beszédmódját sokkal jobban megtartotta, mint az erdélyi csángó telepések. Igaz, hogy idegenekkel nem a maga beszédmódját használja, hanem az „úri“ nyelvet, de maguk között és a családban a maguk nyelvén beszélnek. Ha népdalköltészetük nem is fejlődik, az ősi dalokat még éneklük, s az öregek a régi regéket és meséket tovább adják az új nemzedéknek. Bukovinai testvéreikkel a nagy távolság s a közbeeső új országhatár miatt már nagyon ritka az érintkezés, de azért nem szűnt meg teljesen.⁶

BUKOVINAI MAGYAROK KANADÁBAN

A KANADÁBA KIVÁNDOROLT mintegy ezer bukovinai csángó és gyermekeik szétszórtnak élnek. Nagyobb számban Eszterháza, Székelyföld és Máriavölgy telepeken, míg Punnichy és Hapkins farmertelepeket a többség már a letelepülést követő években otthagya. A korábbi keletkezésű magyar telepekről a városba költöző magyarok földjeit vették meg a bevándorlók vagy egyszerűen bérbevétték e birtokokat. Az állami telepítésekkel 160 holdat kaptak 10 dollár örökárért s azzal a feltétellel, hogy három év alatt birtokuk háromnegyed részét művelés alá veszik. E feltétel teljesítése után mentek át a telepesbirtokok öröktulajdonba és nyerték el a telepesek a honpolgárságot. Az állami telepítésekkel — mint említettük az első részben — a kezdő rossz év után igen sokan a közeli városokba költöztek. Ma a farmerkedő csángók legnépesebb telepei *Székelyföld* és *Máriavölgy*. Székelyföldön mintegy 150 családéi. „Földjük — írja Paizs Ödön — tulajdonképpen fennsík, nem is valami gazdag, sok rajta a kő, de azért a székelyek nem hagyják magukat és elég szépen fejlődnek“. Gyönyörű templomot építettek és magyar papjuk van.

⁶ Hertelendyfalva szociográfiai kérdőívére a belgrádi magyar egyetemi hallgatók munkaközössége adott választ. Forrásul szolgáltak még *Thomka Viktornak* a „Magyar Kisebbség“ 1939 júl.-okt. havi számaiban megjelent „Egy aldunai székely-község szociográfiája“ c. tanulmánya, valamint *Bolgár Lászlónak* a „Láthatár“ 1939 évi október havi számában megjelent „Az aldunai székely községben“ c. tanulmánya.

Máriavölgyön 40—50 család él. Itt a bukovinai magyarok zalamegyei magyarokkal élnek együtt.

A városba költözöttek *Reginában* és *Hamiltonban* élnek nagyobb számban. Túlnyomó többségük mint gyári munkás keresi meg kenyerét. Reginában az ott élő többi magyarokkal Magyar Egyesületbe tömörültek. Az egyesület saját házában működik és élénk tevékenységet fejt ki. Hamiltont Kelet-Kanada magyar fővárosának is hívják. Száz család már polgárjogot nyert, de ezerre tehető azoknak a száma, akik a városban dolgoznak. A magyarok egész uccákat foglalnak el. Télen, a mezőgazdasági idénymunkák befejeztével, még vagy kétezer magyarral szaporodik a hamiltoni magyarság száma. Nagyszámban élnek itt a bukovinai csángók is, természetesen teljesen elkeverve az ottani magyarsággal. Itt is van Magyar Egyesület, valamint Közművelődési Társaság és Nőegylet.

Azok a magyarok, akik a farmokon élnek, jobban megtudják tartani magyarságukat, mint a városiak. Vonatkozik ez különösen az új nemzedékre. A bevándorlók nehezen tanulnak meg angolul, erősebb bennük a faji összetartás. Gyermekük azonban már angol iskolába járnak, szívesebben beszélnek angolul s azok, akik tovább tanulnak, hivatali és szellemiségi pályákon helyezkednek el, elvesznek a magyarság számára. Ez a természetes beolvadás folyamata, amely ellen alig lehet küzdeni.

Abban az új környezetben, melyben a bukovinai csángók Kana-dában élnek, régi életükből és életmódjukból nem sokat tudnak átmenteni, hiszen életkörülményeik gyökeresen megváltoztak. A farmer-élet más, mint a falusi élet. A gazdálkodás új módja, melyet ott kell folytatniuk, teljesen megváltoztatja felfogásukat és az új környezetben más lesz lelki beállítottságuk is. Az egymásközötti érintkezés sokkal ritkább, mint a falusi életben s ez a közösségi érzés, a közös gondolkodásmód, a népi és szellemi hagyományok ápolásának és fenntartásának a rovására megy át. Még nagyobb változáson megy át a városi munkás. Népi viseletét a városi ruhával cseréli fel, s ha igaz, hogy ruha teszi az embert, a városi ruhával megváltozik régi egyénisége is. Új ember lesz a falusiból, a polgáriasodás útjára lép. Különösen nagy hatással volt a bukovinai csángókra nézve az a hirtelen és hihetetlen változás, amit a városi munkás életmódja idézett elő bennük. „Akik oly sokszor nyelték le — írja László János — a moldvai bojárok alkalmazottainak vérgisértő „hazátlan“ megjegyzéseit, akiknek oly sokszor csattogott a hátán a korbács, akik hónapokon keresztül csak száraz túrós-málével táplálkoztak és hónapokon keresztül nem cseréltek fehérneműt“, most civilizált életet élnek. Nem is csoda, ha „falusi“ mivoltuknak emlékeit igyekeznek mielőbb elfelejteni. Az egyesületeikben rendezett hazafias ünnepélyek ápolják ugyan a nemzeti érzést, de a népi kultúrát nem fejlesztik. Attól elszakadtak mindannyian, ahogy Amerika földjére teték a lábukat.⁷

⁷ A. kanadai telepek társadalomrajzi adatait *László Jánostól* és a Winnipegi M. Kir. Konzulátustól kaptam. Felhasználtam még *Paizs Ödön*: „Magyarok Kana-dában“ című munkáját.

BOLDOGASSZONYFALVA, A BRAZÍLIAI CSÁNGÓTELEP

SOKKAL KEDVEZŐBB HELYZETBE KERÜLTEK a brazíliai csángók. A boldogasszonyfalvi brazíliai magyar telep az őserdők mélyén fekszik, távol az idegen kultúrától. Itt ugyanazt az életet folytathatták a kivándorlók, mint amelyet odahaza éltek. Boldogasszonyfalvát öt sztrigyszentgyörgyi csángó család alapította 1924-ben, a legközelebbi várostól, Sao Paulótól, 800 kilométernyire. Mind az öt családfő a háború előtti magyarországi visszatelepítések során került Sztrigyszentgyörgyre s onnan a főhatalmi változás után, az 1922—23. években keltek útnak Délamerika felé. Keserves küzdelmek után tudtak eljutni odáig, hogy az őserdőben helyet vásároljanak, azt kiirtsák és megalapíthassák telepüket. A telep megalapítása után még két csángó családdal és több magyar családdal szaporodott a kolónia lélekszáma. 1933-ban már 32 magyar család élt ott, számuk azonban 1938-ban 20 családra csökkent. Ezek között öt csángó család van 28 lélekszámmal. A telep megalapítójának, *Turbuk* Zakariásnak legidősebb fia, Árpád, most negyven éves, Uruguayba költözött át. *Turbukékon* kívül az *Illés*, *Székely*, *László* és *Györffy* családok élnek ott. Annak dacára, hogy a föld évente kétszer terem, az élet nagyon küzdelmes, az értékesítési piac távol fekszik s a rossz utak miatt nehéz a szállítás. Ötven kilométeres körzetben nincs orvos, se bába, se gyógyszerár. Ha valaki megbetegszik, orvos és gyógyszer nélkül kell viselnie a betegségét. Ha belepusztul, pap nélkül temetik el. Csak néha-néha keresi fel őket egy magyar pap, hogy lelki vigaszt nyújtson küzdelmes életükhöz.

Hogyan élnek ezen a világtól elzárt kis magyar szigeten? Erre adja meg a választ *Kordás Ferenc*, sao-paoloi Julián-tanító levele „Egész nap irtják az őserdőt, hogy termőföldet nyerjenek a termelés számára. Vetnek s rizsát, babot, vattát, tengerit, kevés kávé, mandiókát, sőt újabban búzatermeléssel is kísérleteznek, állatot tartanak, egyszóval nagyon szigorúan, keményen élnek, mert az őserdő törvényei igen kegyetlenek. Az első nemzedék sohasem tud beleilleszkedni az amerikai életbe, mert nem is lehet, — az asszimilálódás csak a második és a következő nemzedékekben lesz látható, majd egészen meggátolhatatlan. Az óhazával való kapcsolat minden évben lazul, mert az írás nehezükre esik, a közelben nincsen sem bolt, sem bélyeg. Lassan beletörődnek a sorsba s csak néha, ha egy kis pinga felvidítja őket, virágosodik ki bennük az áldott jó csángómagyar kedély, csak akkor nyílnak ki az elzárkózott szívek és lesz fátyolos a tekintetük. Nagyon lehet szeretni őket, s aki véletlenül közéjük téved, sohasem tudja őket elfelejteni. Büszkék arra, hogy csángó eredetűek, s ezt azzal mutatják meg, hogy a legnehezebb őserdei telepen, távol a világtól, piactól, emberektől és kultúrától, egy sajátos csángó életformát teremtenek maguknak. A csángómagyar nem olvadt be évszázadok folyamán a bukovinai halmok és folyók között sem, itt sem lesz belőle brazileiro. Nem érti őket senki, még

saját fiaik sem tudják, hogy apáik hősök, honalapító magyarok, akik úgy teremtenek kenyéradó földet gyermekeik számára, hogy a szörnyű erőfeszítésekben összeroskadnak, de a magyar névnek általános elismerést szereznek az egész környéken, s ha kihull majd a kezükből a fejsze, összetört szívük fölött bizonyára szebben nőnek majd a brazil erdei virágok ...“

A községben van egy magyar iskola, de itt csak brazilul lehetne tanítani, ha tudnának tanítót tartani. Erre nem telik s a gyermekek, sajnos, iskolázatlanul nőnek fel, analfabéták maradnak. Egyházi, gazdasági vagy közművelődési szervezettel a kis telep nem rendelkezik. Letelepüléskor faházakat építettek, de ezek helyébe kezdenek már piroscserepes magyar falusi házakat építeni. Házaik belseje olyan, mint otthon volt. A faragott ágyakban mennyezetig felpupulyázott párnák, négy nyüstös piroscsíkos ágytakaróval, piroscsíkos szőttes függöny az ablakokon, muskátli a könyöklőn. Házi-szőttes „kendőzők“ (törülközők), borshímes abrosz az asztalon. A tulipános láda őrzi a régi, drága asszonyi ruhákat, szőtteket, varrottasokat, a „magyaros“, „németes“, „píli“, „nagyváradi“ párnahajakat, tányéros, csipkerózsás, békás díszítésekkel, a húsvéti hímes tojásokat, szüves kendőzőket, fafaragásokat.

Nyelvüket változatlanul megőrizték, dalaikból ki nem fogynak, az idegenekkel szemben rendkívül barátságosak és vendégszeretők s maguk között ápolják a múlt emlékeit. A nyelv és nemzeti érzés ez elzárt helyen nem forog veszélyben. De iskola kellene és gazdasági megtartóerő, hogy az új nemzedék magyar kultúrában nevelkedhessen s ne kényszerüljön elvándorolnia telepről, felszívódván az idegen néptengerben, s hogy megmaradhassanak a szüleik verejtékével megszentelt rögökön, e messzi kis magyar oázis polgáraiként.⁷

⁷ Boldoga-iszonyfalva adatait *Kordás Ferenc*, saó pauloi Julián tanító állította össze a megküldött kérdőív alapján. Forrásul szolgált még *Kordás Ferencnek* a „Magyar Nemzet“ 1939. évi március 2L-i számában megjelent „Csángómagyarok Braziliában“ c. cikke.

DEUTSCHER AUSZUG.

Skizze der Siedlungs-geschichte uad der gesellschaftlichen Verhältnisse des Bukoviner Ungarntums

Die Ahnen der buchenländischen Ungarn waren jene Szekler von Csik, die nach dem Ulutvergiessen „Siculidium“ von Mádéfälva, welches mit der Aufstellung der Grenzwache im Zusammenhange war, durch die Moldau ins Buchenland flüchteten. (17(5-1). Der erste Teil des Studiums fasst die Geschichte der Wanderung zusammen. Erste Phase: die Einsiedlung in die Moldau (1763—(5-1: die Ansiedlung in die Gemeinden: Pusziina, Sósikút, Belényes, Draló, Nagyszalánc, Kisszalánc, Sóstarló, Szamoska, Csiigés). Zweite Phase: Die Gründung der fünf buchenläidischen Gemeinden (1777—80: Fogadjisten, Istensegits, Hadikfalva, Andrásfalva, Józsefalva). Dritte Phase: Die Rücksiedlung nach Ungarn (1883—1910: Die Banaler Siedlung: Hertelendyfalva, Sándoregyháza, Székelykeve; Siebenbürgische Weinberg-Siedlung (Hegyalja): Györök; Siebenbürgische Siedlung: Dévacsár-gótelep. Vajdahunyad, Vice, Magyarnemegye, Babsa, Marosludas, Sztrigy-szentgyörgy, Csernakeresztur). Vierte Phase: Die Überseesiedlung (1905—1924: Kanada, Punnichy, Hopkins, Eszterháza, Székelyföld, Máriavölgy, Hamilton, Regina, Brasilien: Boldogasszonyfalva). — Der zweite Teil des Studiums biete⁴ nach der Zusammenfassung der Siedlungsgeschichte das gesellschaftliche Skellett der einzelnen Siedlungsgebiete in der folgenden Einteilung: Die fünf Muttergemeinden vom Buchenland: Dévacsángótelep; Györök; Hertelendyfalva; Kanada; Boldogasszonyfalva. Wir können feststellen, dass die Seelenzahl der buchenländischen ungarischen Volksfamilie sich ungefähr um 32.000 dreht. Sie leben überall im Kreise artfremder Völker: im Buchenlande zwischen Rumänen, Polen und Deutschen, in Siebenbürgen unter Rumänen, in Jugoslawien zwischen serbischer, deutscher und slowakischer Bevölkerung, in Kanada im Kreise der angelsächsischen Urbevölkerung und in Brasilien im Kreise einer sich bildenden Nation, der Brasiler, trotzdem halten sie fest an ihrer Nationalität und pflegen die Überlieferung.

TARTALOM,

ELSŐ RÉSZ. A VÁNDORLÓ BUKOVINAI MAGYAROK.

I.

IA \bukovinai magyarok rövid története	3
tElső jelenlések a bukovinai magyarokról	6
A dévacságótelepi László János társadalomtörténeti rajza	8

II.

A magyarországi visszatelepítés	11
Az amerikai kivándorlás.....	14

MÁSODIK RÉSZ.

A BUKOVINAI MAGYAR NÉPCSALÁD HELYZETKÉPE.

Településtörténeti áttekintés	17
A bukovinai öt anyaközség	18
Dévacságótelep társadalomrajza	22
A gyoroki csángók társadalomrajza	25
Egy jugoszláviai csángótelep	27
Bukovinai magyarok Kanadában	29
Boldogasszonyfalva, a brazíliai csángótelep.....	31
Deutscher Auszug	33